

สังคมพหุวัฒนธรรมและหลักคำสอนทางศาสนาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

A Multi-Culturalism and Religious Teachings for Sustainable Development

พระภิกษุภวนาวชิรวิเทศ.วิ., Phra Bhavanawachirawidesa V.¹

พรทิพย์ เกศตระกูล, Porntip Gadetragoon²

กมลลาศ ภูวนาธิพงษ์, Kamalas Phoowachanathipong³

หนึ่งธิดา สารศิริ, Nuengthida Sarisee⁴

E-mail : porntipg@gmail.com

Received: January 6, 2025 Revised: January 21, 2025

Accepted: January 29, 2025

บทคัดย่อ

บทความวิชาการ เรื่องสังคมพหุวัฒนธรรมและหลักคำสอนทางศาสนาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน มีเป้าหมายหลักเพื่อนำเสนอแนวคิดในการนำหลักธรรมทางศาสนามาประยุกต์ใช้ในการสร้างสังคมที่อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข และส่งเสริมการพัฒนาที่ยั่งยืน การพัฒนาที่ยั่งยืนจะเกิดขึ้นได้ เมื่อสังคมอยู่ร่วมกันด้วยความเข้าใจ มีการยอมรับความแตกต่าง ทางวัฒนธรรมและศาสนา เกื้อกูลต่อกัน โดยยึดหลักสากลที่เป็นพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ การส่งเสริมความเข้าใจและเคารพซึ่งกันและกันระหว่างวัฒนธรรมและศาสนาต่าง ๆ เป็นสิ่งสำคัญในการสร้างสันติภาพ ความมั่นคง และสังคมแห่งสันติ นำมาซึ่งประโยชน์และความสุขร่วมกันระหว่างบุคคล สังคม และสภาพแวดล้อม แนวทางการส่งเสริมพหุวัฒนธรรมและความสมานฉันท์ทางศาสนาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ด้วยการส่งเสริมให้คนในสังคม มีความรู้ความเข้าใจในความแตกต่าง เคารพในสิทธิของแต่ละบุคคล มีความรับผิดชอบต่อตนเอง ผู้อื่น และสิ่งแวดล้อม มีการทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อเสริมสร้างความสามัคคี และการสร้างเครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน เป็นการ

¹ ศูนย์ปฏิบัติธรรม NMR วัดนวมินทรราชูทิศ/ WAT NAWAMINTARARACHUTIS NMR MEDITATION CENTER. 382 SOUTH STREET EAST RAYNHAM MA 02767-5130 Phone. 508 823 1800.

² อาจารย์พิเศษสาขาวิชาพุทธจิตวิทยา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

³ อาจารย์สาขาวิชาพุทธจิตวิทยา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

⁴ นักวิชาการอิสระ

เสริมสร้างภูมิปัญญาและองค์ความรู้ที่แตกต่าง ช่วยให้เกิดการพัฒนาองค์ความรู้ นวัตกรรม และเทคโนโลยีใหม่ ๆ สู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

คำสำคัญ : พหุวัฒนธรรม, การพัฒนาที่ยั่งยืน, หลักคำสอนทางศาสนา

Abstract

This academic article aims to present the concept of applying religious principles to create a peaceful and harmonious society, and to promote sustainable development. Sustainable development can occur when society coexists with understanding, accepts cultural and religious differences, and supports each other by adhering to universal principles that are the foundation of humanity. Promoting mutual understanding and respect among cultures and religions is essential in creating peace, stability, and a peaceful society, leading to mutual benefits and happiness among individuals, society, and the environment. The approach to promoting multiculturalism and religious harmony towards sustainable development is by promoting people in society to have knowledge and understanding of differences, respect the rights of each person, be responsible for themselves, others, and the environment, do joint activities to enhance unity, and create networks to exchange knowledge together. This is to enhance different wisdom and knowledge, and help develop new knowledge, innovation, and technology towards sustainable development.

Keywords: Multi-Culturalism, Sustainable development, Religious teachings

บทนำ

ประเทศไทยนับว่าเป็นประเทศที่มีความหลากหลายทั้งด้านประเพณี ความเชื่อ ศาสนา และ วัฒนธรรม ความแตกต่างทางความคิดส่งผลให้เกิดความเข้าใจผิด การสื่อสารที่ผิดพลาด นำไปสู่ความขัดแย้งและความรุนแรงในด้านต่าง ๆ ความเชื่อมโยงระหว่างประเพณี ความศรัทธากับศาสนายังคงเป็นสิ่งที่หล่อหลอมความคิดและการกระทำของผู้คน การใช้ความศรัทธาเพื่อการส่งเสริมความร่วมมือกันสะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็นทางศีลธรรม จิตวิญญาณ และคุณค่าทางศาสนาเช่น ในปี 2014 ธนาคารโลกเปิดตัวโครงการขึ้นโดยมีเป้าหมายเพื่อฟื้นฟูการมีส่วนร่วมของกลุ่มธนาคารโลกกับองค์กรที่ยึดถือความศรัทธาและศาสนาบนพื้นฐานการยอมรับว่าองค์กรที่ยึดถือความศรัทธาและศาสนา มักจะปฏิบัติงานที่สำคัญใน

การต่อสู้กับความยากจนขั้นแค้น การปกป้องผู้เปราะบาง การให้บริการที่จำเป็น และการบรรเทาความทุกข์ทรมาน⁵

แม้ในโลกที่เจริญไปด้วยวัตถุนิยม ศาสนายังคงมีอิทธิพลอย่างมากต่อความคิดและการกระทำของผู้คน 85% ของประชากรโลกยึดมั่นในระบบความเชื่อทางศาสนา (World Population Review 2022) กลุ่มคนที่มีศรัทธาเดียวกันเป็นกลุ่มที่บทบาทภาคประชาสังคมข้ามชาติที่ใหญ่ที่สุดในโลก และมีส่วนสำคัญต่อกระบวนการทางสังคม รวมถึงการจัดการกับความท้าทายระดับโลก สะท้อนให้เห็นได้จากประเพณีวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่ผู้ศรัทธามีส่วนร่วมอย่างมากในการริเริ่มโครงการต่าง ๆ เช่น การดูแลผู้ป่วย และช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสในสังคม การตระหนักถึงความสำคัญของพหุวัฒนธรรมและความสมานฉันท์ทางศาสนาจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs)⁶

บทความวิชาการนี้มุ่งให้เห็นถึงความสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน ด้วยความเข้าใจถึงความสำคัญของการเคารพในความหลากหลายทางวัฒนธรรม และเห็นคุณค่าของการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

สังคมพหุวัฒนธรรม (Multicultural society)

พหุวัฒนธรรม หรือความหลากหลายทางวัฒนธรรม หมายถึง ความหลากหลายของ ภาษา ประเพณี ความเชื่อ และค่านิยมที่พบในสังคม Blum (1998) ได้กล่าวว่า พหุวัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับความเข้าใจ การรู้จักคุณค่า และการให้คุณค่าต่อวัฒนธรรมของตนเอง และให้ความเคารพ ความสนใจต่อวัฒนธรรมของกลุ่มอื่น พหุวัฒนธรรมจึงไม่เพียงแต่เกี่ยวข้องกับการให้คุณค่ากับวัฒนธรรมตัวเองเท่านั้น แต่หากเกี่ยวข้องกับการให้คุณค่าวัฒนธรรมอื่น ๆ ด้วย⁷

สังคมพหุวัฒนธรรม (Multicultural society) จึงหมายถึง สังคมที่มีผู้คนจากภูมิหลังทางวัฒนธรรมที่หลากหลายอาศัยอยู่ร่วมกัน สังคมเหล่านี้มักจะมี ความหลากหลายของภาษา ประเพณี ศาสนา และค่านิยม สังคมพหุวัฒนธรรม เกิดขึ้นมากมายทั้งในประเทศไทยและทุกภูมิภาคของโลก ตัวอย่างของสังคมพหุวัฒนธรรม ในประเทศไทย เช่น ชุมชนบ้านไร่ อำเภอบางมะป่าย จังหวัดแม่ฮ่องสอน ชุมชนหมู่บ้านโคก

⁵ Tomalin, Emma, Jörg Haustein, and Shabaana Kidy. Religion and the Sustainable Development Goals. *The Review of Faith & International Affairs* 17. 2019: 102.

⁶ Joint Learning Initiative on Faith & Local Communities (JLI). *The State of Evidence in Religions and Development*. Washington, DC: JLI. 2022. [online] Retrieved June 8, 2024 from <https://jliflc.com/resources/the-state-of-the-evidence-in-religions-and-development/>.

⁷ Blum, L. A. *Antiracism. Multiculturalism. and Interracial Community: Three Educational Values for a Multicultural Society*. Applied Ethnic: A Multicultural Approach. (2nd edition). USA: Prentice Hall. 1998.

พะยอม จังหวัดนครราชสีมา ความหลากหลายทางวัฒนธรรม สามารถเป็นแหล่งที่มาของความมั่งคั่งทางวัฒนธรรมและประเพณี แต่ในขณะเดียวกันก็อาจนำไปสู่ความท้าทายและความขัดแย้งได้เช่นกัน องค์การยูเนสโกเห็นถึงความสำคัญของสังคมพหุวัฒนธรรม และให้การส่งเสริมให้ชนชาติต่าง ๆ มีการอยู่ร่วมกันด้วยความสมานฉันท์บนความแตกต่างทางวัฒนธรรม โดยยึดหลักสากลที่เป็นพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ การส่งเสริมให้ประชาชนตระหนักในอัตลักษณ์ด้านวัฒนธรรมของตน ตระหนักถึงลักษณะทางพหุนิยมด้านวัฒนธรรม สิทธิในเรื่องของความแตกต่าง การเคารพวัฒนธรรมของผู้อื่น การยอมรับความแตกต่างของความหลากหลายทางวัฒนธรรม⁸

ความแตกต่างด้านศาสนา นับว่าเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของสังคมพหุวัฒนธรรม ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและศาสนา ศาสนาหลักที่ประชาชนไทยนับถือคือ ศาสนาพุทธ แต่ก็มีประชาชนจำนวนไม่น้อยที่นับถือศาสนาอื่น ๆ เช่น ศาสนาอิสลาม ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดู และศาสนาซิกข์ รัฐธรรมนูญไทยรับรองเสรีภาพในการนับถือศาสนา ประชาชนทุกศาสนามีสิทธิประกอบศาสนากิจได้อย่างเสรี โดยปราศจากการเลือกปฏิบัติ ในสังคมที่ประชาชนนับถือศาสนาต่างๆ สามารถอาศัยอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ มีความสมานฉันท์ทางศาสนา จะเป็นสังคมที่มีรากฐานมั่นคงซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศ

การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development)

ในยุคสมัยที่โลกเผชิญกับวิกฤตการณ์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อม การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ความเหลื่อมล้ำทางสังคม แนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) จึงได้รับความสนใจและถูกหยิบยกขึ้นมาพูดถึงอย่างแพร่หลาย คณะกรรมาธิการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (WCED) ได้กล่าวถึงความยั่งยืน ว่าหมายถึงความสามารถในการตอบสนองความต้องการในปัจจุบัน โดยไม่กระทบต่อความสามารถของคนรุ่นอนาคตในการตอบสนองความต้องการของตนเอง⁹

สำหรับประเทศไทย ได้ให้คำนิยามการพัฒนาอย่างยั่งยืนไว้ว่า เป็นการพัฒนาที่ต้องคำนึงถึงความเป็นองค์รวมของทุก ๆ ด้านอย่างสมดุล บนพื้นฐานของทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทย ด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกกลุ่ม ด้วยความเคารพซึ่งกันและกัน เพื่อส่งเสริมให้เกิดความสามารถ

⁸ กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. พระราชบัญญัติส่งเสริมและอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ พ.ศ. 2563 และอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ พ.ศ. 2546. กรุงเทพมหานคร: องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก. 2563. หน้า 89.

⁹ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. *Educating for a Sustainable Future: A Transdisciplinary Vision for Concerted Action*. Paris: UNESCO.1997.p.7.

ในการพึ่งตนเอง และคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างเท่าเทียม¹⁰ แสดงให้เห็นทิศทางของการพัฒนาประเทศ ที่ควรส่งเสริมให้มีการเติบโตอย่างสมดุลทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การเติบโตทางเศรษฐกิจที่ยั่งยืน การสร้างงาน การกระจายความมั่งคั่ง และการลดความเหลื่อมล้ำ การพัฒนาคุณภาพชีวิต การเข้าถึงการศึกษา สาธารณสุข และความยุติธรรมทางสังคม การรักษาสมดุลของระบบนิเวศ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน และการรับมือกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ

หลักศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน

หลักคำสอนทางศาสนา มีบทบาทสำคัญในการกำหนดความเชื่อและแนวปฏิบัติทางศาสนา คำสอนเหล่านี้เป็นรากฐานสำหรับความเชื่อ และชี้แนะบุคคลในการประพฤติตนอย่างเป็นรูปธรรม (จริยธรรม) คำสอนทางศาสนาครอบคลุมองค์ประกอบหลายประการ รวมถึงแนวคิดเฉพาะ เช่น ความเชื่อในชีวิตหลังความตาย บรรทัดฐานทางศีลธรรมและค่านิยม การใช้หลักคำสอนทางศาสนาในการส่งเสริมการอยู่ร่วมกันและการดำเนินการร่วมกันภายใต้บริบทของการพัฒนาที่ยั่งยืน สามารถสร้างอิทธิพลต่อความคิดและการกระทำของแต่ละบุคคล สิ่งสำคัญคือการนำไปใช้ได้เพื่อจุดประสงค์เชิงบวก เช่น การส่งเสริมสันติภาพและการปรองดอง

การพัฒนาที่ยั่งยืนในทัศนะทางพระพุทธศาสนา คือ กระบวนการพัฒนาคนที่เน้นการพัฒนาระบบการดำเนินชีวิตของคนทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาให้เป็นปัจจัยหลัก ในการประสานและบูรณาการระบบความสัมพันธ์แบบองค์รวม เพื่อให้เกิดประโยชน์และความสุขร่วมกันระหว่างบุคคล สังคม และสภาพแวดล้อมอย่างเกื้อกูลต่อกัน โดยแยกออกเป็น 2 ส่วน คือ การพัฒนาคน และการพัฒนาที่ยั่งยืนตามหลักของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา¹¹

การปฏิบัติตามหลักศาสนา ด้วยการกระทำ สัญลักษณ์ และพิธีกรรมที่เฉพาะเจาะจง ทั้งการแต่งกาย การเลือกรับประทานอาหาร และพฤติกรรม เช่น สวดภาวนาเป็นครอบครัว การสัการะในชุมชน หรือการเดินทางแสวงบุญ เช่น พิธีฮัจญ์ พิธีกรรมเหล่านี้ ล้วนมีส่วนช่วยในการเสริมสร้างความสัมพันธ์ที่มีลักษณะเฉพาะ ในบริบทของการพัฒนา พิธีกรรมทางศาสนามีบทบาทสำคัญต่อการปฏิบัติเช่น การให้ทาน การอดอาหาร สามารถส่งเสริมความสามัคคีกับผู้ที่ประสบกับความหิวโหย และสร้างความรู้สึกร่วมกัน การแชร์ประสบการณ์ พิธีกรรมของชาวคริสต์ในช่วงรับประทานอาหารค่ำของพระเจ้าทำหน้าที่เป็นเครื่องเตือนใจอันทรงพลังถึงความเท่าเทียมกันในกลุ่มคนผู้เข้าร่วม

¹⁰National Economic and Social Development Board, Office of the Prime Minister. 2022. National Economic and Social Development Plan No. 12 (2017–2021). [online] Source: https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=6422. [November 10, 2024].

¹¹ เสรีศักดิ์ วิจิตรไตรผลิน และ แก้วสุพล สมหวัง. การพัฒนาที่ยั่งยืนในทัศนะทางพระพุทธศาสนา. *วารสารพุทธศิลปกรรม*. 2(2). 2562: 60–78.

พระพรหมบัณฑิต ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน ไว้ว่าต้องมุ่งเน้นการพัฒนาในทุกด้าน ที่มีส่วนสัมพันธ์กันแบบองค์รวม เช่น สังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ได้ประโยชน์สูงสุด มีทั้ง ความสมดุลและสมบูรณ์มากที่สุด ให้ความสำคัญกับความเท่าเทียมเสมอภาค เคารพสิทธิซึ่งกันและกัน ด้วยหลักการที่ว่า ไม่ทอดทิ้งใครไว้ข้างหลัง (Leaving no one behind) ซึ่งสอดคล้องกับอุดมการณ์ของพระ โพธิสัตว์ตามหลักในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานที่ว่าพระโพธิสัตว์ แม้จะบรรลุโพธิญาณแล้วก็จะไม่ขอ เข้านิพพาน ท่านจะคงอยู่ต่อไปเพื่อโปรดสรรพสัตว์ทั้งหมด และจะขอเข้านิพพานเป็นคนสุดท้าย ซึ่ง หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาเน้นเรื่องการพัฒนาจิตใจมนุษย์ เป็นหลัก ถือว่ามนุษย์เป็นจุดเริ่มต้น ของการพัฒนา กล่าวคือ พัฒนาชาติให้เริ่มที่ประชาชน พัฒนาตนให้เริ่มที่ใจ จะพัฒนาอะไรให้เริ่มต้นที่ตัว เราเองก่อน¹²

ความเข้าใจในคำสอน การปฏิบัติ และการแสดงออกที่หลากหลายของแต่ละศาสนา เป็นสิ่งจำเป็น ที่นอกจากจะช่วยให้บุคคลเกิดความเข้าใจ การยอมรับความคิดที่หลากหลาย ยังช่วยเพิ่มความสามารถใน การรับรู้มุมมองใหม่ ๆ การสร้างโอกาสใหม่ ๆ และการมีส่วนร่วมสนับสนุนความเป็นอยู่ที่ดีของบุคคล ชุมชน และประเทศชาติ ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำหรับการทำงานร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ความสมานฉันท์ทางศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน

ความสมานฉันท์ทางศาสนา จะเกิดขึ้นเมื่อบุคคลจากศาสนาต่าง ๆ สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่าง สันติ มีความเคารพในความเชื่อของกันและกัน และทำงานร่วมกัน เพื่อบรรลุเป้าหมายร่วมกัน ความ สมานฉันท์ก่อให้เกิดพลังแห่งศรัทธา ซึ่งเป็นส่วนช่วยด้านการเติบโตทางเศรษฐกิจที่ยั่งยืน การสร้างโอกาส ที่มากขึ้นสำหรับทุกคน ยกกระดับมาตรฐานการครองชีพขั้นพื้นฐาน ส่งเสริมการพัฒนาสังคมที่เท่าเทียมกัน และส่งเสริมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบบูรณาการและยั่งยืน

ประเทศที่มีเสรีภาพทางศาสนามากกว่าโดยทั่วไปจะมีความสงบสุขมากกว่า ในขณะที่ประเทศที่มี เสรีภาพทางศาสนาน้อยกว่ามักจะสงบสุขน้อยกว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลมากที่สุดที่ส่งผลต่อเสรีภาพในการนับ ถือศาสนาคือรูปแบบการปกครอง ประเทศที่มีการปกครองระบอบประชาธิปไตย เป็นประเทศที่สงบสุข และมีเสรีภาพในการนับถือศาสนาในระดับสูง โดยไม่คำนึงถึงความเชื่อทางศาสนาหรือลักษณะทางศาสนา ต่าง ๆ

เสรีภาพในการนับถือศาสนา ทำให้ผู้คนมีอิสระในการโต้แย้งโดยอาศัยพลังแห่งศรัทธาเกี่ยวกับ สิ่งแวดล้อมและการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ เช่น สมเด็จพระสันตะปาปาฟรานซิส ทรงเป็น กระบอกเสียงทางศาสนาที่โดดเด่นที่สุด ในการแก้ไขปัญหาการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ท่านกล่าวว่า “การเพ่งมองของพระเจ้าในตอนต้นของพระคัมภีร์นั้นขึ้นอยู่กับสิ่งที่พระองค์ทรงสร้างด้วยความรัก ตั้งแต่ ที่ดินที่สามารถอยู่อาศัยได้ไปจนถึงน้ำที่ให้ชีวิต ตั้งแต่ต้นไม้ที่ให้ผลไปจนถึงสัตว์ต่างๆ ที่อยู่ร่วมกันในบ้าน

¹² พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). ศาสนากับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs). (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน) 2562. หน้า 12.

ของเรา ทุกสิ่งเป็นที่รักในสายพระเนตรของพระเจ้า ผู้ทรงมอบการสร้างสรรค์แก่ชายและหญิงเป็นของขวัญอันล้ำค่าที่ต้องเก็บรักษาไว้ น่าเศร้าที่การตอบสนองของมนุษย์ต่อของประทานนี้เต็มไปด้วยความบาป ความเห็นแก่ตัว และความปรารถนาอันแรงกล้าที่จะครอบครองและแสวงหาผลประโยชน์ ความเห็นแก่ตัวและผลประโยชน์ของตนเองได้เปลี่ยนการสร้างสรรค์ สถานที่แห่งการเผชิญหน้าและแบ่งปัน ให้เป็นเวทีแห่งการแข่งขันและความขัดแย้ง ด้วยวิธีนี้ สิ่งแวดล้อมเองก็ตกอยู่ในอันตราย สิ่งดีๆ ในสายพระเนตรของพระเจ้ายิ่งกลายเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องแสวงหาผลประโยชน์”¹³

หลักการสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน ด้วยแนวคิดทางศาสนา

สังคมที่เน้นการแข่งขันทางอุตสาหกรรมในการสนับสนุนทุนนิยมและบริโภคนิยม ปริมาณสารพิษที่ถูกปล่อยสู่สิ่งแวดล้อม ทั้งในอากาศ น้ำ และพื้นดินนั้นล้วนมาจากภาคอุตสาหกรรม เยาวชนคนรุ่นใหม่จากสถาบันการศึกษาเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจในโครงสร้างอาชีพที่ยึดโยงกับระบบทุนนิยม โดยไม่มีการส่งเสริมให้มีจิตสำนึกร่วมรู้สึกถึง งานที่ทำนั้นก่อผลกระทบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม เป็นสาเหตุของหลาย ๆ ปัญหาที่เกิดขึ้นบนโลก บทบาทของศาสนาเพื่อสร้างการพัฒนาที่ยั่งยืน สามารถมีอิทธิพลต่อการส่งเสริมมนุษย์ให้มีความสามารถในการเข้าใจและเห็นอกเห็นใจ มีความรัก และความเมตตาต่อครอบครัวและสังคม รวมถึงธรรมชาติ สรรพสิ่งอื่น ๆ ที่ดำรงร่วมกันอยู่บนโลกอย่างสันติ ศาสนาต่าง ๆ ทั่วโลกมีหลักธรรมคำสอนที่ส่งเสริมการใช้ชีวิตอย่างมีความรับผิดชอบต่อตนเอง ผู้อื่น และสิ่งแวดล้อม ซึ่งสอดคล้องกับหลักการของการพัฒนาที่ยั่งยืน

ศาสนาสอนให้บุคคลมีความรู้สึกถึงความทุกข์ของโลก โดยยกตัวอย่าง ชาวพุทธที่มีส่วนร่วมกับสังคมและสร้างความเคลื่อนไหวที่ก่อผลกระทบในระดับภูมิภาคและระดับโลกเช่น ท่าน ดิชนัท ธันท์ ท่านดาไลลามะ ท่านอัมเบตการ์ มีทัศนะว่า วงจรของศาสนานั้นเชื่อมโยงกับจักรวาลและมนุษยชาติทั้งหมด ความทุกข์ต่าง ๆ ก็ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะในบริบทส่วนบุคคล แต่เกิดขึ้นในบริบททางสังคมโดยรวมด้วยเช่นกัน ดังนั้นจึงควรให้ความสำคัญกับการรับรู้และร่วมรู้สึกต่อปัญหาที่สังคมส่วนรวมกำลังเผชิญ เช่นเดียวกับศาสนาฮินดู ที่ส่งเสริมความเห็นอกเห็นใจต่อทุกคน ทุกชีวิตนั้นล้วนก่อตัวขึ้นเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัวสากล (โลกทั้งใบล้วนเป็นครอบครัวเดียวกัน) เนื่องจากทุกคนและทุกสิ่งในจักรวาลล้วนเป็นการสำแดงของพระเจ้า เราจึงจำเป็นต้องคำนึงถึงความเป็นสากลและเพิ่มการอุทิศตนในความรักแบบเดียวกับที่เราารู้สึกต่อพระเจ้าไปยังคนทุกคนทั้งศาสนาพุทธและศาสนาฮินดูนั้นไม่ได้สอนให้คนมีศีลธรรมแต่เพียงภายในตัวเองเท่านั้น แต่ต้องร่วมรับรู้ เกิดความตระหนักว่าแต่ละปัจเจกบุคคลนั้นเป็นหนึ่งเดียวกันบนโลกใบเดียวกัน จึงต้องสร้างความเข้าใจและความรักต่อบุคคลหรือสรรพสิ่งอื่นให้เกิดขึ้นด้วย

¹³ Message from Pope Francis World Day of Prayer for the Care of Creation 1 September 2019. [online] Retrieved August 10, 2024 from <https://mission.spaziospadoni.org/th/world-day-of-prayer-for-the-care-of-creation-pope-francis-appeal-for-the-earth/>.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ¹⁴แนวคิดของ ได้อธิบายการพัฒนายั่งยืนเป็นลักษณะที่บูรณาการ (Integrate) ก่อให้เกิดเป็นองค์รวม (Holistic) หมายถึง องค์ประกอบทั้งหลายต้องประสานกันครบองค์และมีลักษณะดุลยภาพ (Balance) หรือพูดอีกนัยหนึ่งทำกิจกรรมมนุษย์ให้สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ โดยมองว่า การพัฒนาคนขึ้นเป็นแกนบูรณาการในระบบการพัฒนาที่เป็นองค์รวม โดยการบูรณาการอย่างสมดุลแท้จริง จะต้องเป็นการพัฒนาที่เข้าถึงความจริงของธรรมชาติซึ่งเป็นไปตามระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยทั้งหลาย ซึ่งการดำรงอยู่ด้วยดีของมนุษย์นั้นต้องประสานและเกื้อกูลกัน ๓ ประการ คือ ตัวมนุษย์เอง สังคม และสภาพแวดล้อม โดยระบบพัฒนามนุษย์ประกอบด้วย ๓ ด้าน ได้แก่ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา

งานวิจัย ของ ธัช จันทธัมมทัตต์ และ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส¹⁵ ทำการศึกษาวิเคราะห์เป้าหมายการพัฒนายั่งยืน ขององค์การสหประชาชาติเชิงพุทธบูรณาการ พบว่า เป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ และหลักธรรมเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนในพระพุทธศาสนา คือความสงบสุข สันติของมวลมนุษยชาติ โดยแนวคิดและกิจกรรมของเป้าหมายการพัฒนายั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ มุ่งเน้นไปที่การพัฒนาทางกายภาพ ยกระดับคุณภาพชีวิต ความเป็นอยู่และสิ่งแวดล้อม ขณะที่แนวทางของพระพุทธศาสนา มุ่งให้ความสำคัญกับการฝึกฝน อบรมด้านจิตใจ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นหลัก ผลจากการบูรณาการ ก่อให้เกิดการพัฒนายั่งยืนและมีประสิทธิภาพทั้ง 3 มิติ คือ สังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม โดยประกอบด้วยปัจจัย 4 ประการดังนี้ 1) รับผิดชอบตนเองใส่ใจสิ่งแวดล้อม (Responsibility) ดูแลรักษาสุขภาพให้สมบูรณ์แข็งแรง ประกอบสัมมาชีพ และให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อม 2) พร้อมเอื้อเพื่อเกื้อกูลสังคมรอบข้าง (Harmony) มีความเคารพมีระเบียบวินัย เปี่ยมด้วยน้ำใจ ให้เกียรติเพื่อนมนุษย์ ดุจญาติมิตร 3) เสริมสร้างคุณภาพชีวิต ด้วยสติ (Mindfulness) มองโลกในแง่บวก สร้างความฉลาดทางอารมณ์ มีสติกำกับความคิด มีเหตุผลกำกับอารมณ์ 4) ศึกษาวิเคราะห์ด้วยปัญญา (Intelligence) เพียรศึกษาพิจารณาให้รู้จริง มองทะลุ ทั้งระบบ ครอบคลุมครบทั้งวงจร

มุมมองของแต่ละศาสนาต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

หลักธรรมทางพุทธศาสนามีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับแนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน พระพุทธเจ้า ทรงสอนให้มนุษย์ดำเนินชีวิตตามหลัก "มัชฌิมาปฏิปทา" หรือทางสายกลาง หลีกเลียงความสุดโต่งทั้งสองด้าน ซึ่งสอดคล้องกับหลักการสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืนที่มุ่งเน้นไปที่การพัฒนาที่สมดุล

¹⁴ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), การพัฒนายั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓, กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮาส์, ๒๕๖๕, หน้า ๒๕๓-๒๕๙.

¹⁵ ธัช จันทธัมมทัตต์ และ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. การศึกษาวิเคราะห์เป้าหมายการพัฒนายั่งยืนขององค์การสหประชาชาติเชิงพุทธบูรณาการ. วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร ปีที่ 8 ฉบับเพิ่มเติม. 2020: S185-S197.

ครอบคลุมทั้งมิติเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ หลักศีล 5 ของศาสนาพุทธ ยังส่งเสริมให้มนุษย์ใช้ชีวิตอย่างมีความรับผิดชอบต่อตนเองและผู้อื่น ด้วยการไม่เบียดเบียน (ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกาม ไม่โกหก และไม่ดื่มสุรา) ล้วนเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน¹⁶

ในศาสนาคริสต์ พระคัมภีร์ไบเบิล สอนให้มนุษย์เป็นผู้ดูแลรักษาโลกในฐานะ "ผู้สำเร็จราชการแทนพระเจ้า" (Genesis 1:26-28) มนุษย์มีหน้าที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาด เพื่อประโยชน์ของตนเองและลูกหลาน หลักคำสอนเรื่อง ความรัก (love) ยังเป็นหัวใจสำคัญของศาสนาคริสต์ มนุษย์ควรมีความรักต่อเพื่อนมนุษย์ สัตว์ และสิ่งแวดล้อม ซึ่งสอดคล้องกับหลักการของการพัฒนาที่ยั่งยืนที่มุ่งเน้นไปที่การพัฒนาที่คำนึงถึงความเป็นอยู่ที่ดีของทุกสรรพชีวิต¹⁷

ในศาสนาอิสลาม อัลกุรอานสอนให้มนุษย์ใช้ชีวิตบนพื้นฐานของ "ความยุติธรรม" (adl) และ "ความสมดุล" (tawazun) มนุษย์มีหน้าที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเท่าเทียมกัน โดยไม่เบียดเบียนผู้อื่น อิสลามไม่บังคับคนที่เห็นต่าง หรือต่างศาสนิกให้เข้ารับศาสนาอิสลาม แต่ยังเปิดโอกาสให้คิดพิจารณาไตร่ตรองถึงความเชื่อที่ตนเองศรัทธาและยึดมั่น แต่ก็ต้องรับผิดชอบต่อการตัดสินใจที่ตนได้ทำลงไป (Mutsalim et.al., 2014: 315) ซึ่งสอดคล้องกับหลักการของการพัฒนาที่ยั่งยืนที่มุ่งเน้นไปที่การพัฒนาที่คำนึงถึงผลกระทบระยะยาว

ในศาสนาฮินดู หลักคำสอนเรื่อง "ธรรมะ" (dharma) เน้นย้ำถึงความสำคัญของหน้าที่และความรับผิดชอบต่อของมนุษย์ มนุษย์ทุกคนมีหน้าที่ใช้ชีวิตตามธรรมะ โดยไม่เบียดเบียนผู้อื่น เคารพในธรรมชาติ และอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมอย่างกลมกลืน แนวคิดเรื่อง "กฤษฎะจักร" (karmic cycle) อธิบายว่าการกระทำของมนุษย์ทุกคนย่อมส่งผลต่อตนเองและผู้อื่น การกระทำที่ดีงามจะส่งผลดี ส่วนการกระทำที่ชั่วร้ายจะส่งผลร้าย ซึ่งสอดคล้องกับหลักการของการพัฒนาที่ยั่งยืนที่มุ่งเน้นไปที่การพัฒนาที่คำนึงถึงผลลัพธ์ระยะยาว นอกจากนี้ ศาสนาฮินดูยังมีค่านิยมเรื่อง "ความพอเพียง" (aparigraha) ซึ่งสอนให้มนุษย์รู้จักพอประมาณ ใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย สอดคล้องกับหลักการของการพัฒนาที่ยั่งยืนที่มุ่งเน้นไปที่การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ¹⁸

จากการเปรียบเทียบมุมมองของศาสนาหลัก ๆ ในโลก พบว่าศาสนาทุกศาสนามีหลักธรรมคำสอนที่สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน หลักธรรมเหล่านี้ส่งเสริมให้มนุษย์ใช้ชีวิตอย่างมีความรับผิดชอบต่อตนเอง ผู้อื่น และสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญในการนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนที่แท้จริง

¹⁶ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). พุทธธรรมฉบับขยาย. (พิมพ์ครั้งที่ 54), กรุงเทพฯ: พลิตัมม. 2563.

¹⁷ กลุ่ม กัลยาณมิตร. 2567. การศึกษาด้านศาสนา. [ออนไลน์] แหล่งที่มา : https://kalyanamitra.org/th/article_detail.php?i=12703. [14 ตุลาคม 2567]

¹⁸ กลุ่ม กัลยาณมิตร. 2567. การศึกษาด้านศาสนา. [ออนไลน์] แหล่งที่มา : https://kalyanamitra.org/th/article_detail.php?i=12703. [14 ตุลาคม 2567]

แนวทางการส่งเสริมพุทธวัฒนธรรมและความสมานฉันท์ทางศาสนาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

การส่งเสริมความเข้าใจและเคารพซึ่งกันและกันระหว่างวัฒนธรรมและศาสนาต่าง ๆ เป็นสิ่งสำคัญในการสร้างสันติภาพ ความมั่นคง และสังคมแห่งสันติสุข ซึ่งเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในทุกมิติ จากงานวิจัยของ ฮุซนี สะฮา และ มุสลิม คารัง¹⁹ พบว่า ปัจจัยที่เอื้อต่อการอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุขระหว่างชาวไทยพุทธ และชาวมลายูมุสลิม ได้แก่ แนวคิดชุมชน แนวคิดทุนทางสังคม แนวคิดสมานฉันท์ และแนวคิดพุทธวัฒนธรรม การยอมรับในความหลากหลายทางสังคม ยอมรับในความต่างและยินดีที่จะเปิดใจต่อกัน รักใคร่ปรองดองกัน การให้ความเสมอภาคกับทุกฝ่ายโดยไม่ยึดติดกับอัตลักษณ์หรือคุณลักษณะ นับว่าเป็นกุญแจสำคัญในการสร้างสังคมที่หลากหลายหรือพุทธวัฒนธรรมให้เกิดสันติสุขขับเคลื่อนสังคมไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน

พระพุทธศาสนามีหลักธรรมคำสอนที่เป็นหลักเพื่อการอยู่ร่วมกัน การยึดเหนี่ยวน้ำใจให้รักผูกพันช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน มีความสามัคคี ได้แก่ หลักธรรมสังคห ประกอบด้วย 1. ทาน การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกัน 2. ปิยวาจา คือ กล่าวคำสุภาพไพเราะ อ่อนหวาน สมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ 3. อุตถจริยา การชวนชวาช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม 4. สมานัตตตา คือ การทำตนเสมอต้นเสมอปลาย เสมอในสุขทุกข์ โดยร่วมรับรู้และร่วมกันแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะภาวะบุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม²⁰

โดยสรุปแนวทางการส่งเสริมพุทธวัฒนธรรมและความสมานฉันท์ทางศาสนาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็น SUSTAIN Model อันประกอบไปด้วย

S = Self Responsibility การมีความรับผิดชอบต่อตนเอง

U = Ultimate Compassion การอยู่ร่วมกันด้วยความเมตตา การเข้าใจ และเคารพในความแตกต่าง ความเคารพในสิทธิและหน้าที่ของบุคคล

S = Social Responsibility and Environmental Care การมีความรับผิดชอบ และการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม

T = Team Harmony ความสามัคคี มีเป้าหมายร่วมกัน

A = Activity Sharing การร่วมกันทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม ส่งเสริมการมีส่วนร่วม และกิจกรรมเชิงสมานฉันท์ โดยไม่มีการแบ่งแยกวัฒนธรรมและศาสนา

¹⁹ Hasa Husnee & Khareng Mutsalim. 2023. Study of the Attitudes and Behaviors of Coexistence in Multicultural Society in Khok Phayom Village, Khok khian Sub-District, Mueang District, Narathiwat Province. MENARA: Journal of Islamic and Contemporary Issues (M-JICI). 4(1): 48.

²⁰ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2539.

I = Intellectual Mind การมีสติ และความฉลาดทางอารมณ์

N = Networking Knowledge Management การสร้างเครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน
เป็นการเสริมสร้างภูมิปัญญาและองค์ความรู้ที่แตกต่าง ช่วยให้เกิดการพัฒนาองค์ความรู้
นวัตกรรม และเทคโนโลยีใหม่ ๆ แสดงได้ดังภาพที่ 1

สรุป

ในสังคมที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและศาสนา สมาชิกในสังคมจะมีมุมมอง ความคิด ความเชื่อ ที่หลากหลาย การเปิดรับความแตกต่างสามารถกระตุ้นให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ นวัตกรรม และการตัดสินใจที่ดีขึ้น ทั้งในระดับบุคคล องค์กร และสังคมโดยรวมได้ ความหลากหลายทางวัฒนธรรม และศาสนา สามารถช่วยเสริมสร้างการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ การส่งเสริมพหุวัฒนธรรมและความสมานฉันท์ ทางศาสนา ควรเน้นการพัฒนาคนเป็นแกนบูรณาการในระบบการพัฒนาที่เป็นองค์รวม โดยการบูรณาการอย่างสมดุลแท้จริง จะต้องเป็นพัฒนาที่เข้าถึงความจริงของธรรมชาติซึ่งเป็นไปตามระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยทั้งหลายตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ที่ประสานและเกื้อกูลกัน ๓ ประกอบ คือ ตัวมนุษย์เอง สังคม และสภาพแวดล้อม โดยระบบการพัฒนามนุษย์ประกอบด้วย ๓ ด้าน ได้แก่ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา เริ่มสร้างจากฐานสำนึกของบุคคล การวางรากฐานควรเริ่มต้นตั้งแต่วัยเด็ก ด้วยการเลี้ยงดูที่ส่งเสริมความสามารถในการเข้าใจ ยอมรับในความแตกต่าง และรักบุคคลอื่น พร้อมกับส่งเสริมสิทธิที่เท่าเทียมกันสำหรับทุกคนในโลกนี้ สามารถเข้าใจและเห็นอกเห็นใจ เพื่อแผ่ความรัก ความเมตตาแก่สิ่งแวดล้อม อยู่ด้วยกันอย่างสันติ และสมานฉันท์

การส่งเสริมพหุวัฒนธรรมและความสมานฉันท์ทางศาสนาเป็นสิ่งสำคัญ ที่เริ่มต้นได้จากตัวเรา จากครอบครัว ไปสู่สังคม สืบต่อไปในระดับประเทศ และโลกตามลำดับ การร่วมมือกันหยุดทำร้ายกันเอง และยุติการทำลายธรรมชาติที่ก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม การเรียนรู้ความแตกต่างเพื่อป้องกันความแตกแยก จึงเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยให้สังคมมีความสงบสุขและพัฒนาได้อย่างยั่งยืน

การส่งเสริมพหุวัฒนธรรมและความสมานฉันท์ทางศาสนาเป็นความรับผิดชอบร่วมกัน จึงควรต้องมีการดำเนินการจากทุกภาคส่วน ทั้งภาครัฐบาล องค์กรภาคประชาสังคม ภาคเอกชน และประชาชนทั่วไป ด้วยการทำงานร่วมกัน เราสามารถสร้างสังคมที่สงบสุข มีการพัฒนาอย่างยั่งยืน สำหรับทุกคน

เอกสารอ้างอิง

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. พระราชบัญญัติส่งเสริมและอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ พ.ศ.

2563 และอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ พ.ศ. 2546.

กรุงเทพมหานคร: องค์การส่งเสริมวัฒนธรรมผ่านสื่อ.2563.หน้า 89.

กลุ่ม กัลยาณมิตร. 2567. การศึกษาด้านศาสนา. [ออนไลน์] แหล่งที่มา :

https://kalyanamitra.org/th/article_detail.php?i=12703. [14 ตุลาคม 2567]

ธัช จันทธัมมทัตต์ และ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. การศึกษาวิเคราะห์เป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน

ขององค์การสหประชาชาติเชิงพุทธบูรณาการ. วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร ปีที่ 8

ฉบับเพิ่มเติม. 2020: S185-S197.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). พุทธธรรมฉบับขยาย. (พิมพ์ครั้งที่ 54), กรุงเทพฯ: ผลิธรรม.2563.

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). ศาสนากับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs). (พิมพ์ครั้งที่

2). กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน) 2562.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). การพัฒนาที่ยั่งยืน. พิมพ์ครั้งที่ ๒๓. กรุงเทพมหานคร : โอ.

เอส.พริ้นติ้ง เฮาส์, ๒๕๖๕.

เสรีศักดิ์ วิจิตรไตรผลิน และ แก้วสุพล สมหวัง. 2562. การพัฒนาที่ยั่งยืนในทัศนะทางพระพุทธศาสนา.

วารสารพุทธศิลปกรรม. 2(2). 2562: 60-78.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณ ราช

วิทยาลัย. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2539.

Blum, L. A. Antiracism. Multiculturalism. and Interracial Community: Three Educational Values for a Multicultural Society. Applied Ethnic: A Multicultural Approach. (2nd edition). USA: Prentice Hall. 1998.

Hasa Husnee & Khareng Mutsalim. Study of the Attitudes and Behaviors of Coexistence in Multicultural Society in Khok Phayom Village, Khok khian Sub-District, Mueang District, Narathiwat Province. **MENARA: Journal of Islamic and Contemporary Issues (M-JICI)**. 2023. 4(1): 48.

Joint Learning Initiative on Faith & Local Communities (JLI). **The State of Evidence in Religions and Development**. Washington, DC: JLI. 2022. [online] Source : <https://jliflc.com/resources/the-state-of-the-evidence-in-religions-and-development/>. [June 8, 2024]

Message from Pope Francis World Day of Prayer for the Care of Creation 1 September 2019. [online] Source : <https://mission.spaziospadoni.org/th/world-day-of-prayer-for-the-care-of-creation-pope-francis-appeal-for-the-earth/>. [August 10, 2024]

National Economic and Social Development Board, Office of the Prime Minister. 2022. National Economic and Social Development Plan No. 12 (2017–2021). [online] Source : https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=6422. [November 10, 2024]

Tomalin, Emma, Jörg Haustein, and Shabaana Kidy. Religion and the Sustainable Development Goals. **The Review of Faith & International Affairs** 17. 2019: 102.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. **Educating for a Sustainable Future: A Transdisciplinary Vision for Concerted Action**. Paris: UNESCO. 1997. p. 7.

